

CREDO

Ejtsd ki csupán, és megment minket az az egy szó.
Érintsd meg a sebeket – nem lesz halál.
Szétszórjuk a borostyánt. Nyitva a koporsó.
Minden kapu sírba visz és tárva-nyitva áll.

Tiéd a föld. Az ég. És a világegyetem.
És feketéllik a kiásott verem.

Semmit. Se vizet. Se bort. Ne adj már soha többet.
Oltsd ki a napot – legyen sötét.
Keresztet vertünk, s háromszor léptünk el Tetőled.
Begördítettük minden barlangok zárkövét.

Te adtad, el is veheted. Úr vagy mindenem.
S feketéllik a Te földed, mint a mély verem.

Bajcsi Cecília fordításai

(Henrikas Nagys litván költő, 1920-ban született, jelenleg Kanadában él.)

Lukácsy Sándor

MAGYAR BESTIÁRIUM

*„Nen est rien en cest munt
Ki essample ne dunt...”**
(Philippe de Thaon)

A MAGYAROKHOZ című ódát, a halhatatlan panaszt és korholást, Berzsenyi három változatban dolgozta ki. Az első kettőben: rongált Budának „*ércfalain víperák süvöltnek*”. A végleges szöveg: „*undok vípera-fajzatok dúlják fel e várt*”. Mi indíthatta a költőt a módosításra? A kritikai kiadás föl sem teszi a kérdést, tehát nem is ad feleletet. A valószínű ok, a jobb esztétikai eredmény megelégszéseként kívül: a pontosság igénye. A vers arról szól, hogy amit nem tudott megtenni tatár, török, Zápolya „*öldöklő századja*” s a „*titkos gyilkosok*” keze (a honárulóké?), azt elvégzik a vípera-fajzatok: a várat és a hazát feldúlják s elveszejtik önnön *gyermek*ei, a megromlott erkölcsű magyarok. A vi-

* „Semmi sincs ezen a világon, ami ne szolgálna példával.”

perát ugyanis, a régiség zoológiai hagyománya szerint, *magzatai*, kirágván az anyai testet, megölik. A vipera csak „*süvölt*” – törlendő variáns; fajzata gyilkol és „*dül*” – ezt a bonyolult, de hatásos metaforikus szerkezetet véglegesítette Berzsenyi.

Nyelvünk jó néhány antik vagy középkori zárványt őriz: krokodilkönnyeket hullatunk, hattyúdalról beszélünk, ámitás helyett porhintést mondunk – anélkül, hogy e szavak, szólások származása és eredeti értelme ismeretes volna a legtöbb ember számára. Elfeledtük a hajdankor tanítását, mely az efféle kifejezéseket, magyarázatostul, megalkotta és átörököltette.

A régiek hosszú-hosszú ideig másképp gondolkodtak, mint mi. A természetben nem vizsgálандó *jelenségeket*, hanem megfejtendő *jelentéseket*, hasonlóságon alapuló analógiákat láttak. Ezek fölfedezése és értelmezése volt a tudomány. Az analógiákat az anyagi és a szellemi szférák között állították fel. A világ erkölcsi példatár, az állatok világa is. Minden állat életed tüköre – mondta Kempis nyomán Pázmány.

Ez a szemlélet a pogány antikvítás és a korai kereszténység érintkező mezsgyéjén keletkezett. Legfőbb elterjesztője a PHYSIOLOGUS nevezetű irat, valószínűleg időszámításunk II. századából. Többnyire állatokról, ritkábban növényekről és kövekről szól. Ismeretlen szerzője, vélhetőleg kereszténnyé lett alexandriai zsidó, görögül írta. Több redakciója maradt fenn, s mivel sikerkönyv volt, jó korán elkészültek latin, etióp, örmény, szír, arab és egyéb nyelvű fordításai. A középkor mindvégig kedvelte, utánozta, kiegészítette (Sevillai Szent Izidor, Vincentius Bellocensis stb.), nemzeti nyelvű bestiáriumok versbe fogalmazták (Philippe de Thaon, Guillaume le Clerc stb.). Tudománya hozzánk is eljutott: Temesvári Pelbárt betűrendbe szedett szimbolikus állattant kompilált (az AUREUM ROSARIUM THEOLOGIAE második kötetében); sok nyomtatott kiadása volt, kódexíróink másolták. A PHYSIOLOGUS (egyszerre szerzői név és könyvcím) módszere és ötletei később is lépten-nyomon feltűnnek XVII–XVIII. századi prédikátorainknál. Ők már nem az eredetiből merítettek, de szelleme közvetítők által sokáig hatott, és éltető retorikai erőt adott a hitszónoklatoknak.

A PHYSIOLOGUS az oroszlánnak három tulajdonságát ismeri: 1. megérzi a vadászok szagát, és farkával eltünteteti nyomait, 2. óvatosságból nyitott szemmel alszik, 3. kölykét holtan hozza világra, harmadnapon leheletével vagy ordításával kelti életre. Mind a három sajátos bibliai idézettel igazolja, s analogikusan Krisztusra vonatkoztatja: ő a lelki oroszlán.¹ A TIHANYI-KÓDEX-ben a feltámadás tanának bizonyítéka: „Az oroszlánnak fiai es halva lesznek, és harmadnapra ordításával őket feltámasztja; ha azért a természet [ezt] megteheti, sokkan jonkább az Isten.”² Káldi György ugyanezt a tézist némi szkepszissel adta elő: „Az oroszlányról azt írja Epiphánus és Euchérius, hogy halva születik, és az atyja ordítására harmadnapra feltámad. Inkább hiszem, hogy születése után harmadnapig aluszik, és úgy serken fel az ordításra... A mi Kristusunk az igaz oroszlány fiú, ki harmadnapig aludt a halálnak álmában, e mai [húsvéti] napon felébredett...”³ Pázmány is húsvéti prédikációba illesztette a hagyományos hasonlatot, ugyancsak racionális módosítással: „Az oroszlányról írják, hogy fiait úgy hozza, mintha [!] halva vólnának, és harmadnapi ordításával ébreszti és eleveníti őket”; nem a hím ébreszt, hanem az anyaoroszlán, maga Mária: „A szeplőtelen Szűz az ő szent Fiát harmadnapi sok sírásával és zokogó óhajlásával sietteté a feltámadásra.”⁴

Az analogikus értelmezésben a prédikátornak nem volt megkötte a keze. Az oroszlán, más-más tulajdonságai által, többféle jelképes interpretációban kaphatott szerepet. Káldi szerint „Krisztus oroszlánnak mondatik az erősségért, az ördög pedig a telhetetlen kegyetlenségért”.⁵ Úgyszintén Káldi írja, a pogány Aelianus nyomán (DE ANIMALIBUS), hogy az oroszlán csak a maga prédájával él, más ragadozó zsákmányához nem nyúl;

ezért – teszi hozzá – példája az ördögnek, mely csak a bűnösök közül szedi áldozatait, a szenteket nem illetheti, mert megmondotta a próféta: „*az ő étke válogatott*”.⁶ De ugyanez a bibliai locus más szerkezetbe is kerülhetett: az oroszlán – így Káldi, ezúttal Nagy Szent Gergelyt követve – igen gyönyörködik a vadszamár húsában, és örömet vadássza, ez pedig a pusztában keres menedéket, ezért jelképezi az igaz embert, aki fut a vétek elől, az oroszlán meg az ördögöt, kinek az igazakra fáj a foga, mert „*az ő eledele válogatott*”.⁷

Amit a PHYSIOLOGUS és a középkori zoológia az állatokról tudott vagy tudni vélt, nem eredeti: legnagyobb részét az idősebb Plinius óriási opusából, a HISTORIA NATURALIS-ból való (s az ő közvetítésével Arisztotelész és mások műveiből). De csak a matéria, az ismeretek valóságos vagy mesebeli lényekről; a vallási adaptáció a keresztény tudományé. A pogányság és az új hit irodalma között nincs áthághatatlan fal, az hatott erre, szellemük és irányuk különbsége mégis éles határt húz közéjük. Plinius az állatok tulajdonságaiból *sosem* vont le erkölcsi példázatokat, a kereszténységet meg igazán csak a példázatok érdekelték. Plinius azt akarta *leírni*, ami a természetben van; a keresztény szerzők azt akarták *megmagyarázni*, ami a BIBLIA-ban olvasható.

Csúzy Zsigmond szép beszédet írt János evangélistáról, aki Jézus kedvenc tanítványa, olyan érényei miatt, melyek a sashoz tették hasonlatossá. Voltak választott madarai a pogány isteneknek is: Junónak a páva, Pallasnak a bagoly, Venusnak a galamb, Proserpinának a denevér, Marsnak az ölyv, Apollónak a hattyú, Bacchusnak a szarka, Jupiternek a sas; a Megváltó is leginkább a sast, vagyis Jánost kedvelte, bár választhatott volna más szentet, más madarat, hiszen a SZENTÍRÁS-ban hemzsegek a szárnyasok, s mindegyikükről lehet valami épületeset tudni, valami szép idézet előhozni – s ezt Csúzy Zsigmond rögtön meg is teszi, mert nagy tudományú férfiú volt, és tudását nem szokta véka alá rejteni.

„*Tapasztalok gyönyörűséges pelikányokat [következik egy idézet Jób könyvéből] ... Tapasztalok strúccokat [Jób] ... Tapasztalok ritka fönixeket [idézet Szent Ignációtól] ... Látok éjjeli varjakat is és verebeket a héjjazaton [Dávid próféta: sicut passer solitarius in tecto] ... Sajdétok efelett kányát, főcskét és gólyát [Jeremiás] ... Látok epe nélkül lévő tiszta szeléd galambokat és siralmasan búgdogáló árva gerlicéket, kiknek tollaik ezüstössek (úgymond többszer említett Dávid), és a hátak végeig aranyszínű sárgák, azaz tiszták, szűzek, feddhetetlenek és teljesek buzgó szeretettel. Egy szóval, tapasztalok szép feér hattyúkat, vigyázó darvakat, és édesen, mert napjában hétszeresen éneklő fülemiléket, minéműek a Kristus zászlója alatt törvényessen túsakodó és a karos isteni dicséretre köteles szent szerzetesek, akik éjjeli s nappali éneklésekkel dicsérvén a Fölségest, igazán mondhatják a zoltáros prófétával: septies in die laudem dixi tibi...”⁸ – és ez a szakrális ornitológiai tanulmány csak az exordium, utána következik a beszéd törzse: az evangélista és a sas hasonlóságainak tüzetes kimutatása, új meg új bibliai citátumokkal. Más világ ez, mint Pliniusé: kevesebb benne a való tudomány, több a szent költészet.*

Plinius sok természetrajzi furcsaságot kínált, de akadt ilyen a BIBLIA-ban is. „*Azt olvassuk a Makabeusok könyvében – írta Káldi –, hogy az elefántoknak a szőlőnek és a szederjnek vérét mutatták, és azzal ingerlették a harcra; hasonlóképpen a Kristus, megtartván az ő sebeinek helyeit, az ő vitézeit azoknak mutogatásával felgerjeszti a harcra*” – az analógia bővebb kifejtését prédikátorunk Szent Bernáttól kölcsönzi.⁹ Csete István, a jezsuiták indiai térítéséről szólva, mintegy couleur locale-ként veszi elő az elefántok igen szemléletes képét: „*Ezek a nagy tetemű, tornyos és kastélyos állatok magoktól is, ha sárkányt látnak, önként reájok mennek; az emberre, mivelhogy attól nem idegenek, ha csak nem ingerlik, könnyen*

nem indulnak; azért az országos ütközetekben vérbe mártott ruhákkal haragjokat gyúllasztani szokták” – így szította a megfeszített Jézus vére a téritők buzgalmát.¹⁰ A különös motívum református szövegben is fölbukkan.¹¹

A SZENTÍRÁS adott példát a keresztény zoológia sokértelműségére. Krisztus maga hasonlította magát MÁTÉ EVANGÉLIUMÁ-ban kotlóstyúkhhoz, más bibliai helyek alapján nevezetett sasnak, struccnak, vadkecskének, kígyónak, és Plinius-szövegeket reá vonatkoztatva a pelikán és az elefánt is lehetett a Megváltó képe. A prédikátor dolga az volt, hogy megtalálja a hasonlóságot Krisztus és az állatok tulajdonságai között. Káldi magyarázata: „1. *ha a tyúk a csirkéért megharcol a kányával, a Kristus miérettünk a sívó-rívó oroszlánnyal [az ördöggel]... 2. Ha a tyúk melegíti a csirkéit, a Kristus az isteni szeretetnek tüzevel minket ugyan lángoltat... 3. Ha a tyúk eledelt keres csirkéinek, a Kristus az ő szent testével táplál bennünket... 4. Ha a tyúk a csirkékre való gondviselés miatt borzadt és poros, a Kristusnak sem színe, sem ékessége [LUKÁCS EVANGÉLIUMÁ-nak szavai]... 5. Ha a tyúk csirkéit szorgalmatosan öszvekeresi és híja, a Kristus az ő elszéledett tanítványait feltámadása után egybegyűjtötte, oktatta, vigasztalta, és a mennyei bődoltságának kívánságára felgerjesztette.”¹² Pázmány nagyszerű stílusparádét csinált az analógiából: „Mely kegyesen és szorgalmatosan kereste Christus a bűnösök térését, előnkbe adja ő maga, mikor azt mondja, hogy mint a kotló-tyúk, őrzi és takargatja csirkéit, úgy igyekezett a bűnösök térésére. Erősebb hasonlatossággal nem jelenthette irgalmasságát és a bűnösök üdvösségének szomjúhozását. Mert a tyúk, csirkéinek szerelme miatt, elszárad, elerőtlenedik, megborzad, megbetegszik, és mindenkor csak nyeg. Egybegyűjti mellye alá fiait; szárnyaival befedi; melegségével éleszi és vastagítja [= erősíti]. Napestig orrával és körmeivel kapirtyál, hogy eledelre-való magot találjon; mihent valamit talál, nem eszi meg, hanem szánakodó kiáltással egybehíja csirkéit, és azoknak adja. Ha ki ártani igyekedik csirkéinek, noha magában erőtlen és félénk a tyúk, de fiai óltalmáért szembeáll és megví az erős kányákkal; megsebesíteti, megöleti magát inkább, hogysem fiait óltalmazatlan hagyja. Azt mondja azért a Christus, hogy ilyen szorgalmatossággal, ilyen kívánsággal és igyekezettel óltalmazza a bűnösöket.”¹³ Ezt a virtuóz baromfiudvari passzust gyakran szokták idézni, de csak a hasonlat egyik felét, hittani alkalmazását nem, holott egy szöveg értékelésekor nem elég azt nézni, hogy szép, látni kell a szerkezetet is, melyben funkciót visel: ez határozza meg irodalmi státusát. Azt is szokták mondani, hogy a megfigyelés részletező pontossága s a szemléletes és mozgalmas leírás Pázmány stílusának egyéni színe, kiváltsága, de más hitszónokok is tudtak hasonlóképpen remekelni. Például Szabó István: „A tyúknak [hogy a baromfiudvarban maradjunk] az a tulajdonsága vagyon a több szárnyasok között, hogy az ő fészkeből az idegen tojást ki nem veti, hanem ha lúd- vagy récetojást tésznek is alája, azt szintén úgy őrzi, úgy üli, úgy kikölti, mint a maga tulajdon csirkéit; történik azonban, hogy az apró libácskák és récefiak a természetnek ösztönéből a vízbe mennek és ott úszkálnak, és imé azonnal ott terem a tyúk, ful, repdes, ugrál, esdek a vízparton, végtére a szeretet béviszi a vízbe, és nem tudván úszni elmerítetik, elborítottatik a víztől, és csirkék szeretetiért elveszti életét.” A természeti kép „alkalmaztatása”: Isten nemcsak angyalokat teremtett, „kik tulajdon csirkéi valának”, hanem embereket is, és amikor ezek a „sok nyomorúságok, keserőségek vizei közé” estek, a mennyei Atya, „ez a nagy szeretetű tyúk”, elküldte egyszülött Fiát, hogy „maga halálával is csirkéit megvédelmezze”.¹⁴*

Példáimból kitűnik a prédikátor írói szabadsága: több állat jelentheti Krisztust; és megfordítva: egyazon állat több szent személynek lehet jelképe. A sas példázhatja magát az Urat vagy Jézust, de János evangélistát és László királyunkat is, a hitszónok „feltett célja” szerint.

Illyés András így prédikált: „Mojses az Úr Istent a sashoz hasonlítja: Sicut aquila pro-

vocans ad volandum pullos suos, et super eos volitans, *mint a sas repülésre izgatván a fiait, és felettek röpösven. És miért az Úr Isten a sashoz hasonlítottatik? Talám hogy magassakat keres és az alávalókat elhagyja? Igen jól; de vegyétek eszetekbe, hogy a sas három tojást bocsát, melyekből három csirkét kikölt, melyek közül néha kettőt megvet és egyet megtart. Az Úr Isten azért a sashoz hasonlítottatik, mivel oly kevesen vannak választottak a keresztyének közül, hogy csak egynek láttatik.*¹⁵ Ez bizony erőltetett párhuzam, az efféléken szokott gúnyolódni Luther és sok más. De nagyobb számban vannak szép magyarázatok. Mint Csúzy Zsigmondnál: „*Valamint hogy a saskeselyű, tulajdona szerént az egek felé repülésre izgatja pelyhes nevedéken fiait, és fölöttök röpösven kiterjeszti szárnyait, s úgy édesgeti maga példájával őket; atyai kegyességétől s tulajdon irgalmától viseltetvén, majd hasonlóképpen látszatott cselekedni édes Üdvözítettök is az emberi nemzettel...*”¹⁶ Némelykor az egész beszéd vagy nagy része nem egyéb, mint hasonlóságok kifejtése, például Káldinál Krisztus és a sas között tizenkét pontban.¹⁷

Mire eljött a hazai prédikációs irodalom klasszikus kora, a XVII–XVIII. század, a szimbolikus megfeleltetések tudományának jól kidolgozott hagyománya volt, elemei mint toposzok kerültek hitszónokaink keze ügyébe.

Kedvelték az úzás közben egymást segítő szarvasok képét. Ezt Plinius indította el vándorútjára, fölhasználta Szent Ágoston, Brunetto Latini (Dante mestere), többször is leírta Cornelius a Lapide, a XVII. századi nagy bibliatudós. Pázmánynál így jelenik meg a toposz és erkölcsi tanulsága: „*Miképpen a szarvasok, mikor valamely nagy vízen általhisznak, szarvokkal terhelt fejeket az előtte úszók hátára téstik; a legelső pedig megfáradván, elmarad, és az utolsó hátára hajtván fejét, annak segítségével könnyebbíti fáradságát: úgy az embereknek, akárkik légyenek, a világi munkák közöt, segíteni kel egymást.*”¹⁸ A szarvasnak ezt a tulajdonságát többet emlegették, mint azt, hogy szép híves patakra kívánczik. Volt a szarvas természetrajzának egyéb érdekessége is; Szabó István egyik adventi prédikációjában olvashatunk róla: „*Tulajdonok a fajzó szarvasoknak, amint a természetet vizsgáló némely bölcsek írják, hogy addig nem szülhetnek, míg mennydörgéseket és égi csattogásokat nem hallanak; akkor pedig megrettenvén hirtelen félelmek miatt tágúlnak, és szerencsésen szülnék. Így vagyon többire dolgok a hűnös lelkeknek: sokszor üdvösséges foganatja vagyon benne az Isten igéjének, a penitenciatartásra való szándéknak, de nem szülhetnek s nem is szülnék addig, míg a bosszuálló Istennek haragja nem dörög, és az igaz ítélő bírának félelme nem csattog szívekbe János [a Keresztelő] által; akarom mondani, valamelly buzgó prédikátor által.*”¹⁹

A golyák kegyes viselkedésre tanítanak: elaggott szüleiket támogatják, táplálják. Arisztotelész és Plinius után bekerülnek a keresztény irodalomba (Nagy Szent Vazul, Szent Ambrus, Aquinói Tamás); példájukkal int a jóra, számos egyházi, sőt világi írónkkal egyetemben, Káldi György: „*Az eszterág vagy golya csodálatosképpen meghálálja és fizeti szüleinek véle tött jókat. Mert ha fáznak, szárnya alá véstí és úgy melegíti hideg testöket; ha valami szükség találja, nyakára vagy vállára véstí és másuvá viszi; annak fölötte étellel táplálja, és ha valami új eledelt nem hozhat nékik, amit ött [evett], kiokádja, és szüleinek adja, melynél nem tudom hová lehet nagyobb szeretet.*”²⁰

A sas, azonkívül, hogy Krisztus és szentek jelképe lehetett, elmés harcmodorával tűnt ki. Róla írja Káldi György (Berchorius után, ez viszont Plinius után): „*úgy meghever a fövényben, hogy a tollait mind megtölti véle; és azután a szarvas fejére röpülvén, megragadja éles körmeivel, és a port vagy fövenyt a semeibe rázván, megvakítja; és úgy megejtvén, megöli és megészí. Hasonló mesterséggel él az ördög: a kevélységnek, fösvénségnek, tisztátalanságnak gondolatit, mint a sűrű port vagy ködöt, veti szemünk eleibe, hogy a mennyei dolgoknak látására és kívánására megvakúljunk...*”²¹ Másutt, Guevarára hivatkozva, racionálisabb változa-

tot adott elő Káldi, állatok nélkül: „*Nabukodonosor játékkal vötte meg az erős várasokat: mert nagy rakás port hordatott eleibe, mint egy halmot; és ha a szél megindult, a port a várasra vitte, az embereket megvakította, és képtelenül meg kellett a várust adniok... az ördög hasonló dolgot cselekszik...*”²² A különös állatviadalt más prédikátorok is leírták; nyilvánvaló, hogy ezen az irodalmi tájon kell keresni a ma is használt, de elhomályosult eredetű szólásnak: port hinteni valakinek a szemébe – a forrásvidékét.²³

A galambról sokan, sokat írtak. A CORNIDES-KÓDEX, Ráskai Lea keze munkája, hét tulajdonságát sorolja fel; a Szentlélek hét ajándékát jelenti.²⁴ Az ÉNEKEK ÉNEKÉ-ben: *columba super rivulos aquarum*, víz mellett tanyázik a galamb, hogy észrevegye rajta az ölyv fenyegető árnyékát; Ricardus a Sancto Victore értelmezése, melyet két prédikátorunk is megismételt: így kell óvakodnia a léleknek még a bűn árnyékától is.²⁵ Másutt azt mondja az ÉNEKEK ÉNEKE, hogy a galamb menedékül a sziklák hasadékait keresi fel; Pál apostol, az első bibliamagyarázó szerint Krisztus sebeit. „*A kősziklában – írja Csúzy Zsigmond – se jóillatú virágok nincsenek, se fülemile vagy más kedves madárszó nem hallatik, sőt gyakortább mérges csúszó-mászó ártalmas vadállatok lappangnak abban...*” Ilyen a hűnös emberek szíve. Krisztus teste viszont olyan kőszikla, melynek lukaiban, vagyis öt szent sebében, „*mindenféle jó illatú virágok találtnak és gyönyörűségek, melyek a keserűségbe megepedt bű szíveket titkos belső erejekkel és gyönyörködletű külső minéműségekkel kiváltképpen vigasztalják*”; ezért hívja oda a mennyei Jegyes az Anyaszentegyházat galamb képében, mintha mondaná: „*Az üldözések mostoha kemény tele mindenkor hőzápórral, csikorgó dérrrel, kemény faggyal, azaz sanyarúságokkal, fájdalomokkal kedvetlenkedik... ha azért lelki igaz vigasztalást kívánsz, ide, a kőszikla lyukában, Urunk Jézus oldalában s mélységes seibeiben siess...*”²⁶ Az egyházi gondolkodás poliszemantikus hajlama más – ellenkező – értelmet is megengedett. Káldinál a galamb nem a keresztényeket, hanem az istentelenekeket példázta: „*A galambok, midőn valami csattanást hallanak, legottan ételöket félben hagyván elröpülnek, de ismég mindjárt arra térnek, ha szintén egynehány elesett is közzülök, és szemök előtt halva fekszik. Hasonlóképpen cselekszenek az istentelének, és főképpen akkor, mikor a sok gonoszságban elmerülnek.*”²⁷

A hangyának is nagy irodalma van. A régiek tudományát (Arisztotelész, Cicero, Plinius, Solinus, Nagy Szent Vazul, Aranyszájú Szent János, Jeromos, Ambrus, Petrus Damianus stb.) Cornelius a Lapide huszonegy pontban foglalta össze,²⁸ bőséges idézettárral szolgált Káldi Györgynek, ő azonban beírte tizenkét ponttal: „*sok jeles dolgot tanulhat a rest ember a hangyától*”²⁹ – a hangyaszorgalom a köznyelv tartozéka lett. De van más tanulnivalónk is tőle; Illyés András gyönyörű apró képekben részletezi: „*Lásd meg a hangyának bölcsességét: kicsin lelkes állat, melyben dicsírtetik az alázatosság; tiszta maggal legeltetik, melyben ajállatik a tisztesség; a munkálkodó társait segíti, melyben tanítatik a szeretet; mindenkor szorgalmatosson futkároz, melyben mutattatik a serénység; az egybegyűjtött magoknak fejeket szedi, hogy a földben ki ne csirázzanak, melyben jelentetik a mi sanyargatásunk; záporossónak idein a magokat elrejt, melyben tanít minket a kísértettől elfutni; tiszta időben a magot kitész a napra, melyben tanít a mi jóvainkot Istennek dicsőségére fordítani; a magokat egymással közlik, és a munkákat elrendelik: rendes szeretetnek tanítását adják; végre a kősziklán járt ösvényeket csinálnak, mellyel tanítanak minket a kemény utakat megőrizni.*”³⁰ Világi költőinknél az ember kicsinységére, erőfeszítéseinek hiábavalóságára emlékeztet a hangya: „*Látom hangyabolyi míveidet, világ!*” (Berzsenyi: A TEMETŐ), „*Földünk egy kis hangyafészek*” (Kölcsey: VANITATUM VANITAS).

A szimbolikus állattan sztárja a pelikán. Fgy francia kollegina jól dokumentált könyvet szentelt neki.³¹ A Nílus mentén él, írt róla Arisztotelész és Plinius, de az irodalmat

mint bibliai madár hódította meg. A LÉVITÁK KÖNYVE a tisztátalan állatok közt említi, melyeknek húásával tilos táplálkozni; a 101. ZSOLTÁR pusztában lakozónak mondja, és hasonlatban szerepelteti: „*Similis factus sum pellicano in solitudine*” – s következett a kommentátorok végtelen sora, akik kidolgozták titkos jelentéseit: remete, bűnbánó, a szűztől született Jézus, a Megváltó, aki magára veszi a világ bűneit. A biblikus hagyomány keveredett az egyiptomi Horapollo adalékával: a pelikán megöli fiókáit, majd három nap múlva önnön vérével életre kelti őket; végül ez a motívum vált uralkodóvá és lett alapja a pelikán = Krisztus allegóriának – így került be a költészetbe, a művészeti ábrázolásokba, s maradt fenn a köztudatban mind a mai napig. Miközben végigjárta útját Dantétól Apollinaire-ig, jelentése olykor megváltozott; Musset versében (LA NUIT DE MAI) a pelikán a költő szimbóluma lett. A TIHANYI-KÓDEX olyan változatot közöl, melyben a fiókákat nem tulajdon anyjuk, hanem kígyó öli meg: „*Megtérvén ez madár, és fiait halva látván, könyöröl rajtok, és annyéra szereti őket, hogy mellét megvágja, vérével bocsátja, fiainak osztja, és avval őket viszont feltámasztja.*” „*Lélők szerént*” példázza a madár „*az áldott Cristus Jesust*”, fészke „*ez világot*”, a kígyó „*az agg ellenségöt, pokolbéli ördögöt*”.³² Káldi György, Nazianzoszi Szent Gergely nyomán, ritka variánst ad elő: „*Ha a publikán vagy rigó madárnak tükört tésznek eleibe, és az ember a tükör mögött állván emberi szókat szól madár nótára, azokat hallván a madár, a tükört nézi, és azt véli, hogy a szózat onnét származott, és a maga képét látván a tükörben, azt véli, hogy a szózat magához hasonló madártól származott: az okáért ő is mérészli azt, és úgy szól...*” – így bátorodik föl a lélek, hogy Krisztus cselekedeteit kövesse.³³ Padányi Bíró Márton kétszer prédikált a pelikánról.³⁴ Elmondta, kígyóstul, a véres történetet: „*Ez ugyan szép tulajdonsága a pelikánnak, és igen alkalmas a mi édes Üdvözítő Jéhusunknak szerelméhez*”; de mivel ez a madár a pusztában „*viperákkal, kígyókkal, varasbékákkal és másféle mérges állatokkal szokott élni*”, a bűnös embereket is példázhatja. A pelikán Magyarországon, mondhatni, meghonosodott. Református templomokban kifaragva láthatjuk a szószék hangvetőjén mint az igehirdetés szimbólumát, s gyakran megjelenik költészetünkben. Balassi Bálint így énekelt róla:

*„Ime az pellikán az ő fiaiert
Mint szaggatta szivét azoknak éltekért,
Csak hogy élhessenek, szivébül ont ő vért.*

*Tekinthetsze mellyét, nézd mely igen véres,
Fiaihoz szive mégis mely szerelmes,
Hogy meghalni értek kész és nem félelmes...*”

– a magyar költő újítása az, hogy a hagyományos példázatot szerelmi lírájába illesztette:

*„Ez oktalan állat ha ezt cselekeszi,
Én hát szeretőmért szánjak-é szenvedni,
Ki szerelmemet szerelmivel fizeti?”*

Balassi és más magyar versszerzők pelikánjaira Eckhardt Sándor hívta föl a figyelmet.³⁵ Nyomába eredt a középkori zoológia állatainak, és tizenegynek mutatta ki jelenlétét – toposzait – a hazai költészetben (pelikán, baziliszkus, párdúc, áspiskígyó, unikornis, krokodil, fönix, szalamandra, páva, hattyú, gerlice). A gerlicéről a régiek

azt tartották, hogy hűséges a párjához, s ha elveszti, száraz ágra ül, és megsiratja. Képe – Balassitól a BÚSAN BÜGŐ BÚS GILICE kezdetű erdélyi népdalig – számos szép variánsban lett édesmiénk. Eckhardt Sándor nagy szorgalommal gyűjtötte össze és meszerien dolgozta fel a PHYSIOLOGUS magyarországi hatásának költészeti nyomait, de mivel nálunk nem szokás prédikációkat olvasni, ezeket nem aknáztta ki. Noha volna mit. Már a CORNIDES-KÓDEX írója úgy tudta, hogy „*az galambnak nyögése vagy az ének-lés helyében*”, nyögjünk, sírjunk mi is bűneink miatt.³⁶ Ugyanezt a tételt Káldi György dúsabban és igen szépen fejtegette. Először bemutatta, szokása szerint némileg hivalkodva nagy tudományával, erkölcsi tanításának filológiai hátterét: pogány költőket idézett („*Nec gemere aerea cessabit turtur ab ulmo – a gerlice nem szűnik nyögni a szilfáról*”; „*Gemit hunc palumbus, inde cereus turtur – innét a vadgalamb nyög, amonnet a gerlice*”); az egyensúlyt megtartandó, idézte Szent Ágostont és az ŐSZÖVETSÉG két prófétáját is; ezután tért rá voltaképpen mondanivalójára: „*A gerlicéről azt is írják, hogy ha társát elveszti, máshoz nem adja magát, hanem özvegyiségben él, és zöld ágra sem hág; valóságos példát adván a penitenciatartónak. Elveszitetted-e a lelked Jegyesét, a Kristust a bűn által, és azzal együtt minden jót? Fuss azért a gonosz emberek társaságától, kik viszontag a bűnbe ejthetnének; egyedül, keserves szívvel elmélkedjél bűneidről; a heábanvaló örömmek és gyönyörűségnek zöldellő ágain ne ülj; hanem szünetlen sírassad, és sírással mosogassad bűneidet. Bóldog lélek az, amelyben, elmúlván a bűnöknek rettenetes tele, a gerlice szava hallattatik, mely a léleknek gyönyörűséges tavaszát jelenti, a Völegénynek ama mondása szerint: Már a tél elmúlt, a záporessó elment és eltávozott. Virágok láttattanak a mí földünkön, a szőlőmetszésnek ideje eljött; a gerlice szava hallattatott a mí földünkön. [ÉNEKEK ÉNEKE.] A gerlice szava, a penitenciának nyögése, melly elkergeti a bűnnek iszonyú telét és a pokolnak záporessójét, és a malasztanak jóillatú virágit hozza a lélekbe.*”³⁷ Ami kissé meglepő, legalábbis a mai olvasónak: ezt a pompás eruditus és költői mutatványt a hitszónok annak ürügyén adta elő, hogy zsidó szokás szerint szülés után a tisztalandó asszonyok „*nem fület gyönyörködtető cingéket vagy fülemületeket*” vittek a templomba áldozatul, hanem „*nyögő vagy siránkozó gerlicéket*”. Káldi kortársa, a nagy Bellarmino szárazabb elme és gazdaságosabb stílusza, de arra futotta ihletéből, hogy egész könyvet írjon a nyögdécselő galambról: DE GEMITU COLUMBAE, s ennek magyarországi, egri kiadása is volt 1781-ben. Ha egy antik eredetű toposz bekerült a folklórba, az csak a nép által élőszóban hallott prédikációk közvetítésével történhetett.

A prédikátorok zoológiája a cethaltól a cserebogárig az egész állatvilágot felöleli. A kutya a farizeusokat példázza,³⁸ a farkas a kálvinistákat,³⁹ a tisztaságot kedvelő hölgymenyét a bűntől óvakodókat,⁴⁰ a változékony kaméleon az emberi akaratot.⁴¹ Csete István írja (talán eredeti ötletből): „*A molynak alig lehet szalmával fődött hajlékban lakása, ez a kis állat mentől lágyabb, drágább köntösökbe, bársonban, selyemben, nyuszt, hiúz béllésekben szokott magának fészket verni, holott is megrágván a selymet vagy nyusztot, magának puha ágyat készít; küt eszébe vévén az ember, szorgalmasan a kártévő állatot kirázza, kiveri a bársonból vagy béllésből, elnyomja, eltíporja. Nyomorúlt féreg! elégedtél volna te valamely reves fának odvájával, ottan békével élhetsz vala, de azután hogy bárson fészekre szaggattál és azt megrágtad, fejedre veszélyt hoztál. Nem különben járnak sok istentelen rágalalmazók...*”⁴² Landovics István a víz partján nézelődve a halászok tapasztalatára hivatkozik: a sügér avagy dörgéce „*látja az halacszkákat benn a varsában haszontalanul keresni kiszabadulásokat, a varsa szája elejben megyen, s ottan kiterjesztvén szárnyacskaít, erőssen tartokozik, és a varsa száján hátuljával fordul bé, hogy valamellyike hozzá kap, azt kiránthassa, amint hogy sokakat ki is szabadít, szép multságokra azoknak, akik a tiszta vízben nézik természet szerént való szeretetét*” – kövesse

példáját az ember!⁴³ Csúzy Zsigmond két osztályba sorolja a halakat: „*Pluto vacsorájára*” vitetnek a sárban heverő harcsák és sovány stokfisok, „*ti. a tünnyák, a restek és az hivalkodók*”; ellenben a menyhalak, „*kik a menyzeiekről elmélkednek*”, a mennyei Atya asztalára jutnak.⁴⁴ Madár is kétféle van, szokásai és érdeme szerint. „*Hajnalban* – írja Káldi – *viratta felé, midőn a Nap elközelget, a setétségnek ündök madarai, a baglyok és denevérek, elrejteneznek, a világosságnak szép madarkái pedig, a fülemülék, tengelicék és rigók, az éjjeli hallgatásban véget vetvén, vig énekléssel a mezőket és erdőket, a hegyeket és völgyeket bétöltik: azonképpen az Igazság Napjának újonnan való feltámadásakor a homályos synagóga-béli varjak lesütik fülöket és bánkodnak; de a mennyei világossággal tündöklő Anyaszentegyháznak fiai mindenütt örvendeznek, és a vig Alleluját, a Kristus feltámadását, minden utcákon éneklik.*”⁴⁵

Az állatok gyakran csapatostul lépik el a prédikációkat. Az igaz ember Káldi szerint „*hasonló a medvéhez, ki a veréstől hízik, a szalamandrához, ki tűzzel tápláltatik, a strucmadárhoz, ki a vasat is megemészt*”.⁴⁶ A rossz keresztények Illyés Andrásnál: „*sokan farkasok, kik a másét elragadják; sokan rókák, kik csalárdságokat és incselkedéseket forgatnak; sokan bikák, kik büdös fajtalanóságokra magokat adják; sokan kígyók, gonoszságnak mérgével teljesek; sokan mint a pávák hiúságosok és tisztivánók; végre mint oroszlányok, bosszúállásoknak és gyűlölségeknek emberi véréért éven*”.⁴⁷ A bűnösök jellemzésére az állatvilág bő példatárral szolgált; mint Pázmány egyik „*lelki oktatás*”-ában: „*Miképpen az hashizlalók disznókhöz, a szemtelen fajtalanok ménlovakhoz, a haragtartó dühösök farkasokhoz hasonlítottak: úgy, akik súlyos bűnök viseléséhez szoktak, méltán terh-hordozó számároknak mondatnak.*”⁴⁸ Telek József Arany-szájú Szent János hasonlataival feddette a bűnöst: „*Mint a számár visszarugdaldózol, mint a bika bújálkodol, mint a ménló az asszonyállatok után nyeresz, a hasnak mint a medve kedvezel, mint az öszvér testedet hizlalod, a bosszút fejedbe tartod, mint a teve, ragadozol, mint a farkas, forralod a haragot, mint a kígyó, sebesítesz, mint a skorpió, ravaszkodol, mint a róka, és a gonoszságnak mérgét mint az áspis és vipera megtartod.*”⁴⁹ Káldi magát az ördögöt hasonlította oktalan állatokhoz: erős medvéhez, „*egy szempillantásban megnyomorítván az embert*”; kegyetlen oroszlánhoz, „*minden könyörületesség nélkül bánván véle*”; álnok rókához, „*úgy megnyomorítván őtet, hogy semmi emberi eszköz által fel nem épülhetne*”; a nyomorult ember pedig hasonló „*a néma halhoz, a vak vakondokhoz, a siket áspishoz*”.⁵⁰

Az egyházi gondolkodás világa nem változékony, mindennek állandó tulajdonságai vannak és állandó jelzői. Az élőlényeknek is; Csúzy Zsigmond felsorol néhányat: büdös bak, lopó holló, csácsogó szajkó, ragadozó farkas, ravasz róka, dögön hízó sas (keselyű), vérszopó kígyó⁵¹ – több közülük gyökeret vert a köztudatban, a köznyelvben. A sztereotípiák tág teret nyitottak a hasonlításoknak, mert mint Landovics István mondta Szent Jeromos nyomán: „*Valamint a trójai lóban, úgy bennünk minden állatok megvannak*”, a tulkok tunyaságunkban, a páva kevélységünkben, a szajkó haszontalan beszédeinkben, a strucc képmutatásunkban, „*mert amint e' tollas, de soha nem röpül, úgy mi jóknak tettetjük sokszor magunkat, s azonban gonoszok vagyunk*”.⁵²

Régi prédikációinkból össze lehetne állítani a hiányzó Magyar Bestiáriumot.

Van ugyan egy, de azt nem szokás bestiáriumnak nevezni. Miskolczi Gáspár EGY JELES VAD-KERT című könyvét, mely Wolfgang Frantze német lutheránus teológus (1564–1628) munkájából magyarítva 1702-ben, másodszer 1767-ben jelent meg, a szemelvényes új kiadás⁵³ utószavának szerzője a tudomány fejlődéstörténetébe akarja begyömöszölni; de ez nem megy, vagy csak azon az áron, hogy az író és munkája téves megvilágításba kerül, és műfajához nem illő elmarasztalás ódiómát kénytelen elviselni.

Miskolczi Gáspár, a református lelkész, szimbolikus zoológiát írt (illetőleg fordított).

Minden állatban „*hasonlatosság fundáltatik*”: a tevék a lelki tanítókat példázzák, az oroszlán az ókori birodalmakat, a róka az eretnekeket, a medve a perzsákat és a tudósokat, a disznó a fősvényeket. „*Miképen hogy a megöletett disznóból sok szép hurkák, kolbászok töltemek, mellyeket az apró gyermekeknek kedven osztogatnak, sőt még sok pecsenyéit is széllyel a szomszédoknak és komaságoknak is kedveskedésképen küldözik, ezenképen a dús fősvények halálát nagy örömmel várják minden nap maradéki, hogy undok zsugorgással, koplalással gyűjtött javaiból kedvekre vígan élhessenek.*” Szerzőnk mindenből tud erkölcsi tanulságot levonni, mint a régi physiologusi hagyomány, mint a prédikátorok. A gólya nála is a gyermeki szeretet jelképe, a sas fondorlatos porhintő. Természethistóriáját azzal ajánlotta kollégái figyelmébe, hogy abból „*sok fontos prédikációkat*” lehet készíteni. Ő maga is prédikált, mégpedig hazafias szellemben. A majom az utánozóhajlamáról nevezetes; sajnos, a magyar is: „*Kinek minden mostani köntösöd, erkölcsöd, szokásod más idegen nemzektől vött. Kalpagod, kapcás nadrágod, csizmád, papucsod töröktől. Dolmányod, alamódi süveged, hosszú mentéd, táncaid rész szerént lengyelektől, rész szerént oláh boéroktól. Nagy hajad, nyakravalód, kalapod, térdhajtásod, dohányzásod németektől... Boritalod, undok szitkod, állhatatlanságod, pártütésre való hajlandóságod minden nemzetektől csipkedve lopott.*”

Másfajta könyv fél évszázaddal korábban Apáczai Csere Jánosé. Nem abban áll a különbség, hogy a MAGYAR ENCYCLOPAEDIA szerzője – bár fölmondja még az antik leckét a széltől fogant lóról – már nem tárgyal mesebeli főnixeket és sziréneket, melyek sokáig otthonosak voltak a prédikációkban, és azok maradtak a JELES VAD-KERT-ben is; a különbség szemléleti. Miskolci Gáspár bizonyításmódja: „*a Szentírás sok helyeken jeles hasonlatosságokat véssen az unikornisnak természetiről, és azokat mind a hívekre, mind a hitellenekre, mind pedig Krisztusra kiváltképpen alkalmaztatja. Szükségesképpen [!] vagyion tehát a természetben unikornis...*” – ez az érvelés Apáczai Csere János számára elfogadhatatlan, sőt elképzelhetetlen. Nagy polihisztorunk tudományos könyvet írt, nem pedig erkölcsi példatárát. A „*görlice*” nála kölest szeret, csak tiszta edényből iszik, boros kenyérral lehet meghizlalni – nincs szó özvegyi bánatáról és nyögdécseléséről. Az első hazai enciklopédia (többé-kevésbé) korszerű ismereteket adott, és nem vezetett belőle szál a népdal „*búsan búgó*” gilicéjéhez.

Amikor Miskolci Gáspár a könyvén dolgozott, a vérkeringést már régen fölfedezte Harvey, Pascal már kijelentette, hogy az erkölcs alapja a helyes gondolkodás („*bien penser: voilà le principe de la morale*”), és nem tartott igényt állattani meg egyéb példázatokra. Annak a természetszemléletnek, mely az irodalomban jó másfél ezer évig uralkodott, s amelynek a JELES VAD-KERT volt az utolsó nagy vállalkozása, immár bealkonyult. A derék prédikátor ambiciózus műve vidám végszót mondott ki: disznótorával és bohó állat-életképeivel legalább szórakoztat, ha egykori olvasói komolyan vetétek is, és két kiadását tartós érdeklődésükkel jutalmazták.

A hagyomány, mely e furcsa könyvben még élt, kevés hasznot hozott a tapasztalati tudománynak, de tudott valami mást: kijelölni az ember státusát a létezők világában.

Mi az ember? Veszendő, gyenge teremtmény, nyomorultabb minden más lénynél. „*Az élő fákat kérgek beburítják – írta Tarczali Péter református prédikátor –, az égi repeső madarakat tollok befedezik, az vízben úszkáló halakat héjok, az juhokat gyapjok, az vadakat szőrök, az tekenős békákat csigájok, az elefántokat tetemek belepik*” – csak az ember születik meztelenül. „*Az ember az erőtlenségnek tüköre, az időnek praedája, az szerencsének játéka, az változandóságának ábrázatja és végezetre az irégységnek és sokféle nyomorúságoknak megtöredezett serpenyője.*”⁵⁴ Jó okunk van rá, hogy távol tartsuk magunktól a kevélységet. „*Termeteddel, nagysággoddal dicselkedel?* – visszhangozta Sevillai Szent Izidort Csúzy Zsigmond

– nagyobb náladnál az elefánt... Merész vagy? bátrabb s erősb náladnál az oroszlány... Jó mellyed, jó torkod és szép hangos a szód? szebb a fülemülé... Nagyra böcsüllöd mesterségedet? nem érsz a méhekkal... A nyúl futásával megelőz tégedet; szaglással s látásával a sas és a holló; hallásával pedig még csak a szamar is...⁵⁵

Mindazonáltal az ember magasabb rendű bármely más teremtménynél, mert lelkes állat, Isten értelemmel ruházta föl.⁵⁶ A lélek a testnek vendége, és – mint egy protestáns kegyességi könyvben olvashatjuk – „a szép vendégnek szép házat is épített a Teremtő”.⁵⁷ Szépségében még az Isten is „gyönyörködött vala”. (PÉLDABESZÉDEK KÖNYVE, 8.30.)

Az embert a többi élő fölébe helyezi az, hogy emelt fövel jár, az égiek felé fordíthatja tekintetét. Ezt a gondolatot már Ovidius megfogalmazta: „*Os homini sublime dedit, caelumque tueri jussit et erectos ad sidera tollere vultus*” – a METAMORPHOSIS hexameterreit több egyházi írónk lefordította, Lépes Bálint (1617) és Csúzy Zsigmond (1724) után 1754-ben a jezsuita Bertalanffi Pál, egy kis keresztény megtoldással:

„Embernek orcáját földtől felemelte
Isten, és avégre Ég felé rendelte,
Annak szép voltát hogy szüntelen szemlélje,
S a földet semminek ahhoz képest vélje.”⁵⁸

Az emberi lét e kiváltsága Isten ajándéka, valamint maga a világ is, melyet a Teremtő, szeretetétől áthatva, az ember javára és kedvére alkotott: „*Uralkodjék a tengernek halain és az égi madarakon és okatlan állatokon és az egész földön...*” (GENEZIS, 1.26.) Az isteni akarat úrrá tette az embert, sőt műélvezővé. Ez senecai eszme („*usque ad delicias amamur*”), a keresztények gyakran utánamondták. Pázmány a KALAUZ első könyvének második részében: „*Nem úgy bánt velünk Isten, mint mi béresinkkel, kiknek temérdek és vastagító eledelt rendelünk, csemegére és nyalánságra nem szoktatjuk őket; hanem szükségünk felet érzékenységünk gyönyörködtetésére sok szépséget teremtett.*” Hasonlóképpen Káldi: „*Megmutatta Isten az ő gyenge [= gyengéd] és igaz szeretetét az emberhez. Elsőben a természet szerint való dolgokban, mellyek közzül sokak nem szükségesek egyáltalában az embernek életére vagy táplálására, hanem csak nagyobb alkotmatosságára vagy bővségesb gyönyörűségére. Mert mire való annyi sok különböző ékesség? a csillagok fényessége, a virágok jó illata, a madarak zengése, a fűszerszámok gyönyörűsége ízi?*”⁵⁹ Legszebb kifejtését e gondolatnak az az írónk adta (kétszer is), aki nagyobb esztétikai fogékonysággal bírt, mint bármelyik prédikátortársa: Landovics István. Az egyik változat: „*Nézzétek el a tengert, hogy eledelre való halaival tart, még azon felyül öltözetünkre való ékességet is terem, öbelöle veszik ki a piros klárist, öbelöle vonják ki a gyöngyöt... A levegő ég nem állapotodik meg azzal, hogy eledelünkre való madarakat nevel, hanem gyönyörködtetésünkre kedvessen éneklő madarkákkal is mulattat; ha a színeknek tetszik különbsége, nézd el az indiai publikánt avagy hollót, nézd el a pávát, nézd el a különböző fácánokat és szebbnél szebb színű madarak tollait... Nézzétek el a erdőket, hányféle vadakkal táplálnak ők, szarvasokat, őzeket, erdeiket [= vaddisznókat], nyulakat bővön adnak a konyhára, de azon felyül mulatságunkra mókuskákat, majmokat és más csúfos [= tréfás] állatokat nevelnek, csak arra a végre, hogy légyen miben gyönyörködhessünk.*”⁶⁰ A másik változat mind ezt így összegezi: „*az egész világ előnkben terített kész asztal és vendégség*”⁶¹ – a költői kép majd Kosztolányinál bukkan fel újra: „...egy nagy ismeretlen Úrnak vendége voltam.” (HAJNALI RÉSZEGSÉG.)

A természet csodálatára Pázmány is fogékony volt, esztétikai élvezetben ő is részesült – és részesít bennünket azzal a mondatával, melynél szebbet én nem ismerek. A

„kerék kék ég” felé emelvén emberarcát, „*facies hominis erecta, ut Caelos aspicial*” (mint a margón megjegyzi), így szól: „Néztétek-e tiszta északának idején, mely sok szép szikrázó csillagokkal ragyag, mint annyi drága gyémántokkal tőzött menyezet? A teli Hóldnak ezüstszerű világosságát, a tiszta Napnak aranyas tündöklését és fényességes sugárit szemléltétek-e valami-kor?” A természet szépségétől megrendült ember szavait persze a főpap folytatja: „Ezek, amiket szemünkkel látunk, csak pádimentomi a boldogok lakóhelyének”,⁶² a mennyország a csillagos égnél is szebb. Győzött az üdvözítő hit, a valón a metafizika.

De vajon Vörösmarty, bár más hitvallomást tett a világról, mint Pázmány, a csillagmagasból nem a menny ajtaján akart betekinteni, s kihallani az angyalok zenéjét?

Jegyzetek

1. **PHYSIOLOGUS.** Ford. Mohay András. Bp., 1986. 5–6. o. – L. még: Horváth Sándor: **A PHYSIOLOGUS.** *Ethn.* 1921. 1–40. o. Ez a közlemény két másik fordítást tartalmaz: egy IV. századi görög és egy XIII. századi latin változatát. Mind a kettő bővebb: az első negyvenkilenc, a második huszonegy fejezetből áll.
2. **NYELVEMLÉKTÁR.** VI. 17. o.
3. Káldi György: **AZ VASÁRNAPOKRA-VALÓ PRÉDIKÁTIÓKNAK ELSŐ RÉSZÉ.** Pozsony, 1631. 530. o.
4. Pázmány prédikációinak 1636. évi első kiadásában: 566. o.
5. Káldi: i. m. 513. o.
6. Ugyanott 363. o.
7. Ugyanott 366. o.
8. Csúzy Zsigmond: **ZENGEDEZŐ SIP-SZÓ.** Pozsony, 1723. 716. skk. o.
9. Káldi György: **AZ INNEPEKRE-VALÓ PRÉDIKÁTIÓKNAK ELSŐ RÉSZÉ.** Pozsony, 1631. 417. o.
10. Csete István: **PANEGYRICI SANCTORUM PATRONORUM REGNI HUNGARIAE.** Ford. Gyalogi János. Kassa, 1754. 381. o.
11. **TEMETÉSI POMPA.** Várad, 1646. 153. o. A szerző Hodászi Miklós.
12. Káldi: **INNEPEKRE-VALÓ.** 161. o.
13. Pázmány: i. m. 175. o.
14. Szabó István: **HÁROM ESZTENDŐRE-VALÓ VASÁRNAPI PRÉDIKÁTIÓK.** Nagyszombat, 1746. II. 65. o.
15. Illyés András: **MEGRÖVIDÍTETET IGE.** Bécs, 1696. II. 441. o.
16. Csúzy Zsigmond: **KOSÁRBA RAKOTT APRÓLÉKOS MÖRZSALÉK.** Pozsony, 1725. 568. o.
17. Káldi: **INNEPEKRE-VALÓ.** 522–524. o.
18. Pázmány: i. m. 264. o.
19. Szabó István: i. m. II. 21. o.
20. Káldi: **VASÁRNAPOKRA-VALÓ.** 130–131. o.
21. Ugyanott 331–332. o.
22. Ugyanott 375. o.
23. O. Nagy Gábor a „*port hint a szemébe*” szólás magyarázatában csak a második Káldi-szöveget veszi figyelembe, a szarvassal viaskodó sarról nem tud. (**MI FÁN TEREM? MAGYAR SZÓLÁSMONDÁSOK EREDETE.** Bp., 1957. 283–284. o.)
24. **NYELVEMLÉKTÁR.** VII. 186–190. o.
25. Illyés András: i. m. I. 258. o. és Csúzy Zsigmond: **LELKI ÉHSÉGET ENYHÍTŐ EVANGELIOMI KÖLCSÖNYÖZÖTT HÁROM KENYÉR.** Pozsony, 1724. 293–294. o.
26. Csúzy Zsigmond: **EVANGELIOMI TROMBITA.** Pozsony, 1724. 321–322. o.
27. Káldi: **VASÁRNAPOKRA-VALÓ.** 26–27. o.
28. Cornelius a Lapide: **COMMENTARIA IN PROVERBIA SALOMONIS.** Venetia, 1761. 102–104. o.
29. Káldi: **VASÁRNAPOKRA-VALÓ.** 268–269. o.
30. Illyés András: i. m. I. 286. o.
31. Lucienne Portier: **LE PÉLICAN. HISTOIRE D'UN SYMBOLE.** Paris, 1984.
32. **NYELVEMLÉKTÁR.** VI. 8. o.
33. Káldi: **INNEPEKRE-VALÓ.** 137. o.
34. Padányi Bíró Márton: **ÜNNEP-NAPOKON, DIAETÁKNAK ALKALMATOSSÁGÁVAL, EGYÉB JELES NAPOKON MONDATOIT KÜLÖMB-KÜLÖMB-FÉLE SOK SZÉP PRÉDIKÁTIÓK.** Győr, 1761. 974–975. o. és **MICAE ET SPICAE.** Győr, 1756. III. 93–95. o.
35. Eckhardt Sándor: **KÖZÉPKORI TERMÉ-**

SZETSZEMLELÉLET A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.
EPhK, 1929. 81–99. o.

36. NYELVEMLEKTÁR. VII. 148. o.

37. Káldi: INNEPEKRE-VALÓ. 321. o.

38. Illyés András: i. m. II. 363. o.

39. Káldi: VASÁRNAPOKRA-VALÓ. 610. o.

40. Pázmány: i. m. 746. o.

41. Káldi: VASÁRNAPOKRA-VALÓ. 517. o.

42. Csete István: i. m. 161–162. o.

43. Landovics István: NOVUS SUCCURSUS.
Nagyszombat, 1689. II. 831–832. o.

44. Csúzy Zsigmond: TROMBITA. 442. o.

45. Káldi: VASÁRNAPOKRA-VALÓ. 549. o.

46. Ugyanott 698–699. o.

47. Illyés András: i. m. I. 508. o.

48. Pázmány: i. m. 483. o.

49. Telek József: TIZEN-KÉT TSILLAGÚ KORONA. I–II. Buda, 1769, Vác, 1772. II. 386. o.

50. Káldi: VASÁRNAPOKRA-VALÓ. 424. o.

51. Csúzy Zsigmond: LELKI ÉHSÉG. 19. o.

52. Landovics István: i. m. II. 303. o.

53. Miskolczi Gáspár: EGY JELES VAD-KERT.
Ed. Stirling János. Bp., 1983.

54. TEMETÉSI POMPA. Debrecen, 1632. 7. o.

55. Csúzy Zsigmond: LELKI ÉHSÉG. 48. o.

56. A téma egyes elemeiről: Maria Suutala:
TIER UND MENSCH IM DENKEN DER DEUTSCHEN RENAISSANCE. Helsinki, 1990. „*Magnum miraculum est homo, animal adorandum atque honorandum*” – idézi a trismegistoszi hermetikus irodalomból a 34. oldalon. A *PHYSIOLOGUS*-ról lásd 283–284. o.

57. ARND JÁNOSNAK AZ IGAZ KERESZTYÉN-SÉGRŐL ÍROTT NÉGY KÖNYVE. Ford. Sartorius Szabó János (többekkel). Jena, 1741. 856. o.

58. Bertalanffi Pál: KERESZTYÉN BÖLCSESÉG.
Nagyszombat, 1754. 538. o.

59. Káldi: VASÁRNAPOKRA-VALÓ. 7. o.

60. Landovics István: i. m. II. 335–336. o.

61. Ugyanott I. 756. o.

62. Pázmány: i. m. 723–724. o.

Ballagi Zsigmond

TENGERI FÜRDŐZÉS

Mennydörgő tyúkól.

Az addig néma sirályok
a kavicsos tetőről üdvözlik a napot.
Most csak magának locsog a tenger,
mi is magunknak és restelkedve öneki.

Késve érkeztünk. Hogy az este beszürkült,
s Ázsia csúcsaitól fölkelt szent fénye a holdnak,
így kellett volna beszélnünk valahogy:
Nézd, hullámaidon hullámra találhat a csillag,
égi varázssal fénylesz és ahogy ők, vonulásuk
változtatja vized. Fent testvérek dala szólal,
és szerető kebled veri vissza az esti danájuk.